

Universitatea „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca
Facultatea de Ştiinţe Politice, Administrative şi ale Comunicării
Domeniul: Ştiinţe Politice
Şcoala doctorală de Ştiinţe Politice şi ale Comunicării

TEORII DESPRE NAŢIONALISM ŞI MODELE DE GESTIONARE A DIVERSITĂŢII MULTICULTURALE

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

Coordonator ştiinţific:
Prof. univ. dr. habil. Vasile Boari

Student-doctorand:
Horia-Alin Lupu

Cluj-Napoca
2021

INTRODUCERE	6
CAPITOLUL I. COMUNITĂȚI ETNOCULTURALE ȘI MINORITĂȚI – CONCEPTE DE BAZĂ. NAȚIONALISMUL – TIPOLOGII, MODELE ȘI TEORII.	23
I.1. Introducere terminologică	23
I. 2. Tipuri de comunități etnoculturale. Prezentare introductivă	24
I. 3. Tipare ale mobilizării/conflictului etnic și teorii despre naționalism. Scurtă trecere în revistă	27
I. 4. Naționalism și modele de construcție statală. O expunere introductivă	28
I. 5. Clasificări ale naționalismului și tipuri de naționalism	30
Figura 1 (Bieber 2020, 15)	32
CAPITOLUL II. NIVELUL MICRO- ȘI MEDIO-SOCIETAL. IDENTITATEA ȘI APARTENENȚA ETNOCULTURALĂ	36
II. 1. Identitatea - perspective și definiții:	37
II. 2. Strategii identitare, finalități identitare și determinism social	40
Figura 2	43
II. 3. Strategii identitare și minorități	46
II. 4. Domenii de acțiune și moduri concrete de răspunsuri identitare ale minorităților etnoculturale	50
II. 5. Comunități etnoculturale și imaginea celuilalt. Reprezentarea socială și imagologia	54
CAPITOLUL III. ABORDAREA MACRO-SOCIETALĂ. CONFLICTELE INTERETNICE - MODALITĂȚI DE SOLUȚIONARE	56
III. 1. O taxonomie clasică a modalităților de abordare a soluționării conflictelor interetnice (McGarry și O’Leary, 1993)	56
III. 2. Critica teoriei/filosofiei politice. O taxonomie a modalităților de soluționare a conflictelor etnice ajustată din perspectiva valorilor democratice (Kymlika și Norman, 2000)	75
CAPITOLUL IV. NAȚIONALISMUL – EXPLICAȚII ȘI DEFINIȚII. TEORII ALE NAȚIONALISMULUI ȘI TEORETICIENI	79
IV. 1. Naționalismul. Explicații și definiții. O istorie a conceptului.	79
IV. 2. Teorii ale naționalismului și teoreticieni	89
IV. 2. 1. Considerații introductive	89
IV. 2. 2. Modernismul clasic – curentul principal al teoriilor naționalismului	91
IV. 2. 3. Primordialismul și perenialismul – principalele alternative la modernismul clasic?	149
IV. 2. 4. Constructivismul	181
IV. 3. Etnicitate și națiune dincolo de modernism	196
IV. 3. 1. Fragmentare și identități hibride	198
IV. 3. 2 Genul social și națiunea	200

IV. 3. 3 Relația dintre liberalism și naționalismul civic, respectiv cel etnic	204
IV. 3. 4. Naționalismul ca set de credințe iraționale	208
IV. 3. 5. Naționalism și globalizare	211
IV. 3. 6. Dincolo de modernism?	219
V. STAT, SOCIETATE ȘI NAȚIUNE. SOLUȚII NORMATIVE ȘI PRAGMATICE VIZÂND GESTIONAREA DIVERSITĂȚII MULTICULTURALE	221
V. 1. Naționalismul etnic, civic, multicultural și critica lor	221
V. 1. 1. Mituri și tipuri de naționalism	222
Figura 3. Identitatea națională - trei paradigme (Brown 2000, 5)	223
V. 1. 2. Viziunea națiunii ca promotoare a dezvoltării și a dreptății sociale	224
V. 1. 3. Există două tipuri de naționalism (bun – civic, și rău – etnocultural)? Diferențele dintre naționalismul civic și cel cultural reanalizate	232
V. 1. 4. Semnificații controversate ale naționalismului civic, etnocultural și multi-cultural. O critică a multiculturalismului	248
V. 1. 5. Cum poate statul răspunde disputelor naționaliste? Abordările corporatistă și pluralistă privind naționalismul multicultural	257
V. 2. O variantă distinctă de naționalism – naționalismul liberal	272
V. 3. Recunoașterea, identitatea și multiculturalismul. Contribuția lui Charles Taylor	277
V. 4. Cetățenia multiculturală și liberalismul multicultural. Figura intelectuală centrală a lui Will Kimlicka	283
V. 4. 1. Prezentare de ansamblu a contribuțiilor lui W. Kymlicka (și asociate) la conturarea modelului multiculturalismului și a ideilor legate de acesta	283
V. 4. 3. Multiculturalismul – provocări și soluții concrete	310
V. 4. 4. Câteva precizări despre starea multiculturalismului în Europa Centrală și de Est	387
V. 4. 5. Provocări la adresa multiculturalismului în viziunea susținătorilor și criticilor acestora	390
V. 5. Variante ale gestionării diferențelor la nivelul societăților diverse etnocultural	413
V. 5. 1. Variante normative și practice vizând gestionarea diversității etnoculturale – o tipologie	415
VI. CRITICA TEORIEI PRIVIND NAȚIUNEA ȘI NAȚIONALISMUL. CRITICI ALE MULTICULTURALISMULUI CA SOLUȚIE A FILOSOFIEI NORMATIVE LIBERALE CU PRIVIRE LA DREPTURILE COMUNITĂȚILOR ETNOCULTURALE	480
VI. 1. În căutarea unei definiții. Dificultatea elaborării unei definiții universal-acceptabile a națiunii	481
VI. 3. Critica teoriilor legate de națiune și naționalism. Două paradigme reciproc exclusive dar neexhaustive/incomplete, și o încercare de sinteză cu succes limitat	511
VI. 4. Soluții și recomandări privind deficitul teoretic al studiilor privind naționalismul și națiunea	532
VI. 5. Câștigurile suplimentare de cunoaștere ale unei abordări teoretice quasiexhaustive	536

VI. 6. Critica multiculturalismului	542
CONCLUZII	543
BIBLIOGRAFIE:	592
ANEXA 1	624
ANEXA 2	632

REZUMAT

Această lucrare de doctorat are povestea ei intelectuală. Rezultatul acesteia a făcut ca forma, nu abordarea sau metodologia folosite, să fie una mai degrabă neconvențională. Demersul de scriere al acestei lucrări a fost unul de lectură, documentare, critică și, deloc în ultimul rând, unul de învățare.

Planul meu inițial referitor la teză era unul simplu, la fel ca tema de cercetare. Intenționam să pornesc de la teoriile despre naționalism și să folosesc ca reper metodologic tipul de analiză de conținut ale cărei baze au fost puse de David Robertson în 1976¹, pentru analizarea pozițiilor pe axa ideologică stânga-dreapta folosind programele electorale ale partidelor politice (model care a inspirat ulterior multiple cercetări comparate legate de programele partidelor, prin crearea „Manifesto Research Group”, dar nu numai, unele cercetări extinzându-se și la evaluarea ideologică a politicilor publice și incluzând nume precum Ian Budge, Michael Laver, Hans-Dieter Klingemann) – Ian Budge 2006, 425-426. Utilizând aceste baze teoretico-metodologice aveam ca obiectiv crearea unor axe/cotinuuri de măsurare a naționalismului, în funcție de dimensiuni identificate ca fiind relevante pentru acesta, având o aplicabilitate cât mai largă. Mai exact un *instrument de măsurare* a acestuia, construit pe baza teoriei, având ca obiectiv inventarierea/identificarea unor tipuri relevante de naționalism și măsurarea intensității lor, în mod dezirabil cu valabilitate generală.

Metodologia fiind clară și una aplicată de mine anterior în câteva demersuri de cercetare, iar contactele mele anterioare cu studiului naționalismului având loc pe teme/subiecte relativ strict delimitate, demersul de documentare logic m-a direcționat către căutare unei definiții și a unei teorii complete și exhaustive, din punct de vedere explicativ, a naționalismului, națiunii și eventual diferențelor specifice ale acesteia din urmă (naționalitate, etnie). După parcurgerea a mai multe zeci de autori (începând cu reluarea celor clasici, pe care îi citisem deja, precum

Ernest Gellner, Benedict Anderson, Rogers Burbaker sau – parțial – Will Kymlicka și alții) și a mii de pagini, am ajuns la concluzia, cred în întregime justificată, că acestea nu există.

Pentru a vă explica ceea ce *am găsit* în domeniu, va trebui să fac un salt peste conținutul descriptiv-analitic (în primă fază) și critic (în cea de-a doua) al acestei lucrări și, în paragrafele următoare, să anticipez partea de concluzii. Argumentația sumarizată care va urma va explica cred decizia, care sub un anumit unghi ar putea fi percepută ca necesitate, a modificării planurilor mele inițiale privind tema, designul și metodele cercetării.

Definițiile identificate, dincolo de diferențele uneori majore între ele, sunt stipulative, uneori voit parțiale, circumscrise abordării teoretice din care fac parte, relativ ușor demontabile logic sau contrazise de exemple concrete facil de găsit. Practic, ele nu corespund cerințelor aplicabile unui demers definitional, fie acesta și în domeniul științelor sociale, de a circumscrie cât se poate de exact conceptul definit, delimitându-l din punct de vedere logic atât raportat la genul proxim cât și față de diferența specifică, și de a-l „decupa” în mod cât mai clar de realitatea înconjurătoare. Ele ne oferă cel mult o imagine relativă a ceea ce înseamnă, conform stadiului și teoriei și cercetării actuale, naționalismul, națiunea, naționalitatea sau etnia. În sprijinul spuselor mele voi cita două nume cunoscute în domeniu, cel al lui Tom Nairn² care afirmă că naționalismul este mai ideal și subiectiv dintre fenomenele ideologice, și acela al lui Charles Tilly³ potrivit căruia națiunea este „unul din termenii cei mai neclari și controversați din dicționarul politic”.

Situația este una similară în domeniul teoriilor despre naționalism. Studiul științific al naționalismului, excluzându-i pe cei pe care i-am numit precursori, a debutat timid în anii 1950 și 1960, unul din numele des invocate ca exponent timpuriu (deși preocupările sale legate de domeniu au fost mai degrabă marginale) fiind cel al lui Karl Deutsch. În cadrul acestuia lipsește o paradigmă dominantă (ca putere/capacitate explicativă), iar câmpul teoretic este divizat între trei teorii rivale și *aparent* reciproc exclusive: *modernismul/instrumentalismul* – preluat în lucrare mai ales în formularea de „modernism clasic”, aparținându-i lui Anthony D. Smith (1998) – *primordialism/perennialismul* și *constructivismul*. În fapt caracteristicile comune însumate ale fiecăruia dintre aceste teorii (*canonul*, conform unor lucrări care ar putea considerate clasice sau exponențiale pentru ele) este rar respectat de ansamblul autorilor subsumați orientării respective.

Mai mult, explicațiile propuse de fiecare paradigmă sunt în mod evident parțiale –aceasta fiind principala critică adusă adeptilor *modernismului*, probabil cei mai numeroși în domeniu, și pe care cei ai *primordialismului/perennialismului*, precum Daniel Bell (1975) sau Walker Connor (1994) tind să o accepte ei înșiși. Constructivismul, cea din urmă dintre teorii sub aspectul dezvoltării cronologice, reprezintă conform concluziilor mele (argumentate în partea de critica a teoriilor naționalismului) o recunoaștere în mod implicit a esecului celorlalte două paradigme de a oferi explicații complete și complexe, și un compromis între acestea (în sensul de medie/ punct median între două tendințe contrarii) a cerui coerență logică s-a dovedit quasi-imposibil de

realizat, și nu o *sinteză* în accepțiunea hegeliană a termenului. Prin urmare consider ar trebui să fim precauți inclusive în acordarea statutului de teorie/paradigmă autonomă acestei abordări. Pentru a demonstra că critica mea radical nu e singulară pot evoca opiniile lui Rogers Brubaker (2010), care deși recunoaște meritele de început în sensul impulsivității cunoașterii ale constructivismului se exprimă în sensul că ulterior „tăișul intelectual” al acestuia s-a tocit, iar curentul s-a clișeizat, banalizat și rutinat, devenind nu mai mult de o simplă modă intelectuală sau, în exprimarea autorului, regresând la nivelul simțului comun și ajungând să exprime „platitudini constructiviste” (Brubaker 2010, Prefață XXV, 7-9).

Desigur, în mod practic nimic nu m-ar fi împiedicat să aleg o definiție și o teorie *necontrazise flagrant* de realitate, în cazul cărora exemplele consonante să le depășească pe cele disonante („Lebedele tind să fie albe”, revendicându-ne de la Karl Popper) și ținând evident cont că evaluăm într-o zonă a disciplinelor probabilistice, și să întocmesc, în mod corect metodologic, un instrument de cercetare pe care să-l aplic realității diverselor naționalisme, pentru măsurarea lor. Singura întrebare care, după lunga perioadă de acumulare bibliografică (și, trebuie să recunosc, fără nicio altă conotație decât cea a formării unor obișnuințe intelectuale, după aproape 18 ani de predare, lectură sistematică și cercetare în zona teoriei și științelor politice) care a ajuns să se interpună aproape obsesiv ideii acestui demers a fost *ce anume* ar fi măsurat acel instrument? Care ar fi fost, dincolo de forma corectă și bifarea disciplinată a tuturor jaloanelor oficiale de parcurs ale unei lucrări de doctorat, statutul *epistemologic* real al unei asemenea întreprinderi? Din acest punct de vedere, lucrarea mea probabil că nu se aseamănă (și cred că nici nu poate și nici nu trebuie să o facă) cu a doctoranzilor proaspăt absolvenți de masterat. Ne e vorba aici de o comparație, ci pur și simplu de o ponderare.

Prin urmare, constatarea acestor lipsuri și dificultăți ale stării cunoașterii teoretice în domeniu, formulate mai sus sub formă de concluzii anticipate, m-au redirecționat către un nou obiectiv al demersului de cercetare. Acela al *abordării critice a teoriilor despre naționalism*, incluzând partea de definire, și *de formulare de soluții la nivel teoretic*, în măsura în care resursele de cunoaștere existente și accesibile și cele intelectuale proprii au putut face această întreprindere posibilă. De aici și caracterul extensiv al lucrării, pentru că o critică a definițiilor (și încercarea de a formula unele noi) nu se putea face fără a prezenta un număr considerabil al acestora (sau al explicațiilor cu valoare de definiție, lucrarea incluzând între 50 și 60 de asemenea formulări), iar o critică a stării disciplinei din punct de vedere al teoriei nu putea fi întreprinsă fără o revizuire extensivă și relativ completă (cu lipsurile și imperfecțiunile inerente) ale celor trei paradigme majore și a autorilor reprezentativi pentru acestea (capitolul IV al lucrării).

Am început lucrarea cu un capitol scurt, urmărind o introducere terminologic-conceptuală a celor mai puțin familiarizați cu studiul naționalismului (dar din domeniul științelor sociale sau al teoriei politice) cu principalele concepte, teorii, tipologii și taxonomii din domeniu, unele cu rol orientativ. Toate acestea sunt definite pe scurt și în marea lor majoritate utilizate, elaborate conceptual, aprofundate analitic și exemplificate în lucrare (capitolul I).

De asemenea, am considerat că nu trebuie neglijate preocupările principale care jalonează domeniul naționalismului, la nivel 1) micro- și medio-societal, și 2) la nivel macrosocietal. De aici a rezultat prezentarea (incluzând reacții critice) studiilor legate de *identitate/strategiile identitare* (capitolul II) o orientare nouă și relativ fructuoasă pe tema apartenenței naționale (națiunea/naționalitatea ca o comunitate identitară), precum și aceea privind *conflictele etnice și modalitățile de soluționare a acestora*, (capitolul III), abordările pornind de la acest tip de realități dând naștere unora dintre lucrările cele mai cunoscute din domeniu, precum volumul lui John McGarry și Brendan O’Leary (1993) sau voluminosul tom al lui Donald Horowitz (1985). Dată fiind concretețea acestor două tipuri de preocupări și caracterul lor preponderent inductiv, am considerat ele că trebuie să preceadă prezentarea și critica teoriilor naționalismului.

Datorită faptului că cele unele dintre cele mai noi preocupări teoretice legate de nationalism, cu un caracter *asumat normativ*, sunt cele legate de *multiculturalism*, am considerat că acestea merită o secțiune/un capitol dedicat în lucrare (capitolul V). Mai întâi pentru că o critică a teoriilor legate de națiune nu poate să nu le cuprindă tocmai pe acelea care propun/își propun explicit un mod de organizare/gestionare a realităților naționale și etnice, și mai apoi (dar deloc în ultimul rând) datorită realității accentuat multiculturală a unei mari părți a lumii de azi. Chiar dacă includerea acestui capitol complică forma lucrării, consider el că aduce o contribuție utilă și necesară la conținutul acesteia. El prezintă atât contribuțiile autorilor multiculturaliști (figura intelectuală a lui Will Kimlicka⁴ distingându-se între ei), criticile la adresa lor, răspunsul acestora la critici și o prezentare și analiză făcută problemelor/provocărilor concrete pe care le pot genera politicile multiculturale în contextul actualizat. În încheiere este prezentată o tipologie, inspirată de Chandran Kukathas (2006) și extinsă, și dezvoltată de substantial de autorul acestor rânduri⁵, care cuprinde modalitățile actuale de gestionare a diversității multiculturale, ca o alternativă pentru contexte de pluralism etnocultural neconflictual la cea propusă de McGarry și O’Leary (1993).

Ultimul capitol (VI, coroborat cu Anexa 2) este destinat tezei propriu zise: critica definițiilor privind națiunea, naționalismul și etnicitatea, și propunerea unor definiții originale ale națiunii⁶, naționalismului, naționalității și etniei, precum și analiza critică (avantaje și lipsuri) ale fiecăreia dintre acestea. Introducerea acestor noi definiții, justificând caracterizarea făcută naționalismului de către Rogers Brubaker (1996) sau Anthony D. Smith (1998) referitoare la caracterul proteic al acestuia, permite decelarea unor forme noi și inedite ale națiunii care au apărut și se manifestă deja în mod oficial, precum „națiunile delocalizate/deteritorializate” (în cazurile Ungariei sau Croației) și „națiunile oficiale nesuverane/neindependente” (cazul mai recent al provinciei Quebec, începând cu mai 2021)⁷. De asemenea, critica extensivă a teoriilor principale ale naționalismului și soluțiile, relativ puțin spectaculoase dar cred utile, pe care autorul acestei lucrări le imaginează și propune pentru depășirea impasului în care se află această zonă a cunoașterii, atât din punctul de vedere al teoriei cât și ca viziuni legate de cercetare (utilizând de asemenea ca model abordările privind cercetarea în domeniu ale lui Rogers

Burbakers (1996, 2010). Finalul capitolului include evaluarea și o critică propriei ale multiculturalismului.

Secțiunea concluzii, care încheie lucrarea, relevă pe de o parte contribuțiile proprii, sub formă de plusuri, adăugiri și nuanțări aduse la nivelul cunoașterii teoretice și empirice din domeniu, sau de semnalare a unor întrebări importante care nu au fost încă adresate, nu li s-a găsit un răspuns și asupra cărora demersul de cunoaștere privind naționalismul, națiunile și etnicitatea trebuie să se concentreze în continuare. Sunt de asemenea prezentate și lipsurile, limitările și nerealizările lucrării.

Urmând acestei prezentări relative sintetice, care a permis cred elucidarea motivațiilor elaborării acestei teze în forma în care a fost ea scrisă, și o introducere în (familiarizare cu) conținutul acesteia, voi expune un ghid ceva mai detaliat al acesteia, având ca reper capitolele în ordine și subdiviziunile/părțile acestora, care să constituie un rezumat relativ complet și un ghid de lectură inteligibil. Vor fi prezentate abordările, conceptele, autorii relevanți și ideile, precum și rolul în lucrare și contribuțiile aduse în fiecare capitol și subcapitol. Caracterul oarecum mai arid inerent acestei prezentări va fi sper compensat de lectura lucrării în ansamblul ei.

Capitolul I începe cu o introducere terminologică în care expresia minoritate etnică este diferențiată de cea de minoritate statistică sau sociologică. Ca echivalent al acesteia este introdusă sintagma comunitate etnoculturală, care va fi folosită în mod predilect pe parcursul lucrării, și sunt prezentate expresii sinonime. Explicați și alți termeni apropiați dar distincți de comunitatea etnoculturală, precum minoritatea caracteriată de un stil de viață ("lifestyle enclave", Kymlicka 1995a, 19) sau subclutura etnică (Fellerer, Pyrah, Turda 2020, Cuvânt înainte; 3-6). De asemenea este prezentată o definiție cu rol orientativ, eurstic a națiunii, ca fiind „acea comunitate (etno)culturală ajunsă la stadiul formării statalității moderne sau care tinde la aceasta”.

Subcapitolul I. 2. prezintă tipuri de comunități electorale, conform lui Ted Robert Gurr (1995), Will Kymlicka (1995a, 1995b) și Dorel Abraham, Ilie Bădescu și Septimiu Chelcea (1995), *subcapitolul I. 3.* introduce cititorii în zona tiparelor/modelelor de mobilizare de tip etnic și prezintă sumar principalele teorii despre națiune și naționalism potrivit lui Donald Horowitz (1985) și Ted Robert Gurr (1995), *subcapitolul I. 4.* oferă câteva exemple de relații dintre tipurile de naționalism și modelele de construcție statală, conform lui Juan José Linz și Alfred Stepan⁸ (în Salat 2001) și Herbert Kitschelt (1992) iar *subcapitolul I. 5.* prezintă sintetic o paletă relativ extinsă de tipuri de naționalism, potrivit unor autori precum Jack Snyder (2000), Florian Bieber (2020), David Brown (2000) și alții.

Rolul acestui capitol este acela de a crea o harta terminologică/conceptuală și tipologică, relativ extinsă sub forma elementelor incluse și succintă din punct de vedere al circumscriserii acestora, a termenilor, clasificărilor și modelelor relașionale din domeniul studiului etnicității,

națiunilor și naționalismului – termeni, concepte și tipologii care se vor regăsi, în mare parte, la un nivel mai extins și profund al analizei ulterioare în cadrul lucrării.

Capitolul II abordează comunitățile etnoculturale la nivel micro și medio-societal și include o perspectivă care s-a dovedit în timp a fi extrem de fructuoasă în analiza etnicității, naționalismului și națiunilor – cea a identității. În părțile capitolului analiza istorică e coroborată pe de o parte cu cea a psihologiei, sociologiei și psihologiei sociale, și pe de altă cu cea a teoriei/filosofiei politice. La un nivel relativ schematizat, substanțial dezvoltat în forma prezentă, acest capitol a fost inclus în lucrarea de licență a autorului din 1996⁹. *Subcapitolulele II. 1., II. 2. și II. 4* prezintă parcursul și particularitățile agregării identității în cadrul științelor sociale, la nivelul psihologiei, psihologiei sociale și în final din perspectivă dialectică – cea prezentată, conform lui Camilleri, Kastersztejn et al. (1990) *de strategiile identitare*. Acestea sunt circumscrise ca consecință a existenței unui *set de identități* (subliniere H. L.) de ale căror componente indivizii și grupurile dispun succesiv sau chiar simultan, și care pot fi materializate sau mobilizate în funcție de context și de factorii de mediu istoric, economic, social și cultural. Camilleri, Kastersztejn et al. (1990, 18), sunt identificate diferite tipuri de strategii precum și domenii de acțiune și strategii specifice comunităților etnoculturale.

Subcapitolul II. 3. este dedicat în special unei analize istorico-filosofice (mai exact de istorie a ideilor) întreprinsă de Charele Taylor (1994), care asociază identitatea cu nevoia de recunoaștere și cu modernitatea, ie explică cum identitatea premodernă/pre-iluministă, ascriptivă și ierarhizată, a fost transformată, prin ideile elaborate de Rousseau, în cea de demnitate egală, expresie a propriei autenticități, dar și, potrivit lui Herder, înrădăcinată și exprimată cultural. Pe lângă aceste caracteristici, precizează Taylor, aceasta se manifestă „dialogal”, prin comunicarea și interacțiunea cu ceilalți (Taylor 1994, 32-33).

Subcapitolul II. 5. prezintă pe scurt o serie de idei și concepte despre imaginea asupra celuilalt (reprezentarea socială, concept introdus de Serge Moscovici¹⁰, și imagologia), relevante în interacțiunile între grupuri și în cazul nostru între comunități etnoculturale, inclusiv în contextul identificării/identității și al recunoașterii. Autorii citați sunt Denise Jodelet (1990) și Abraham, Badescu și Chelcea (1995). Dincolo de importanța perspectivei identitare, acest capitol este relevant și datorită nevoii ca analiza etnicității și naționalismului să aibă loc atât de sus în jos cât și de jos în sus, idee exprimată între alți autori de Eric J. Hobsbawn (1993, 78-79, 126-130) și de unul dintre cei mai inovatori cercetători recenți din domeniu, Rogers Brubaker (2010).

Capitolul III vine în continuarea ideii exprimate mai sus, schimbând perspectiva de analiză și concentrându-se asupra celei macro-sociale. În plus în cadrul acesteia este analizat unul din contextele care au generat poate cele mai multe studii și întrebări de cercetare în privința etniei și naționalismului, cel al conflictelor interetnice. Precum capitolul anterior, acesta a fost inclus, într-o formă mult mai puțin dezvoltată și adusă la zi, în lucrarea mea de licență (1996)¹¹. În primul subcapitol abordarea este una care ține mai mult de teoria conflictelor, iar ea din cel de-al doilea una din domeniul teoriei politice.

Subcapitolul III. 1. încorporează o perspectivă clasică, mai exact cea a clasificării și explicării modalităților existente de soluționare a acestor conflicte conform taxonomiei aparținând lui John McGarry și Brendan O’Leary, alcătuirii, prezentării (în capitolul I) și exemplificării detaliate a căreia (în celelalte capitole) autorii i-au dedicat un volum editat de ei în 1993. Autorii, care operează distincția teoretică dintre tipologie și taxonomie, prezintă două seturi de modalități de soluționare a conflictelor, pornind de la o distincție tipologică: eliminarea diferențelor versus gestionarea lor. Strategiile privind *eliminarea diferențelor* includ a) genocidul, b) transferul forțat al populației, c) divizarea sau secesiunea (autodeterminarea) și d) integrarea/asimilarea. Cele vizând *gestionarea* acestora se referă la a) controlul hegemonic, b) arbitraj (intervenția unei a treia părți), c) cantonizarea/federalizarea și d) consociaționismul (Mc.Garry, O’Leary 1993, 4). Criteriile avansate de autori pentru evaluarea acestor strategii tin de moralitatea metodei, eficacitatea acesteia și existența unor estimări pozitive privind viabilitatea pe termen lung.

În *subcapitolul III. 2.* Will Kymlicka și Wayne Norman (2000) analizează și revizuiesc taxonomia lui McGarry și O’Leary din perspectiva compatibilității metodelor/strategiilor cu criteriile de bază referitoare la democrație și drepturi ale omului. Nu voi reda aici separat taxonomia refăcută de cei doi autori, precizând doar că ei elimină arbitrajul pe motivul că acesta nu reprezintă o strategie în sine, cu doar un mijloc de a ajunge la o modalitate sau alta de soluționare a unui conflict. Voi preciza doar că, din perspectiva autorului, metodele pe care le putem considera legitime din punct de vedere moral, vizând *eliminarea diferențelor*, doar a) divizarea/secesiunea (deși autorii precizează faptul că realitatea empirică a demonstrat că, în cazul aplicării ei, conflictele etnice sunt adesea transmise statelor succesoare și parțial b) asimilarea (atâta timp cât este dorită de comunitatea vizată de aceasta. În privința *gestionării diferențelor*, modelul revizuit prezintă perspective mai favorabile din perspectiva legitimității, incluzând a) autonomia teritorială (cantonizarea și/sau federalizarea), b) autonomia ne-teritorială (consociaționismul sau divizarea puterii) și c) integrarea multiculturală (ultima introdusă de autori în locul arbitrajului), toate considerate compatibile cu drepturile fundamentale ale omului, democrația și drepturile minoritare (Kymlicka și Norman 2000, 12, 15).

Capitolul IV, al doilea ca lungime dar probabil unul dintre cele mai importante din lucrare. Pentru a face posibilă critica radicală (insă, consider, argumentată și justificată) din *capitolul VI*, a fost indispensabil ca în acest capitol să includ o prezentare extensivă a definițiilor națiunii, etnicității și naționalismului, în prima parte, și a teoriilor despre naționalism și națiune în celelalte subcapitole, prezentând în final, analitic și critic, provocările cu care se confruntă naționalismul în prezent. Abordarea este una a istoriei ideilor (în prima parte), și a științei politice, a teoriei politice și sociologice în restul capitolului.

Subcapitolul IV. 1. prezintă evoluția concepțiilor despre națiune și naționalism și a evoluției definițiilor acestora, inclusiv a celor divergente/disonante cu cele actuale precum, spre exemplu aceea de studenți străini ai Universității din Paris (Elie Kedourie 1993, 5-6). Legat de evoluția ideilor sunt prezentate nume precum ale lui Machiavelli, enciclopediștilor Denis Diderot

și Jean le Rond D’Alembert, Jean-Jaques Rousseau și Immanuel Kant, Johann Gottfried von Herder și Johann Gottlieb Fichte, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, John Stuart Mill și Giuseppe Mazzini, Woodrow Wilson ideile lor fiind adesea prezentate prin lentila unor autori moderni din zona naționalismului, precum David Miller, Charles Taylor, Eric J. Hobsbawm, Elie Kedourie. Sunt evidențiate și jaloane istorice precum iluminismul, revoluția franceză, romantismul și apariția naționalismelor și german și italian și rolul lor de modele, precum și evoluții determinante precum punerea în practică a „Punctelor wilsoniene” după Primul Război Mondial și constituirea ONU în 1945, cu Carta acesteia care prevede dreptul popoarelor la autodeterminare. Este menționată și turnura autoritar-totalitară pe care a luat-o naționalismul, ca current de idei și orientare practică, după începutul secolului XX (Miller 2006, 534-535), acest fapt discreditându-l o bună perioadă și în măsură semnificativă atât în zona filosofică și academică cât și în rândul opiniei publice.

Subcapitolul V. 2. Prezintă pe larg și detaliat principalele teorii legate de tematica naționalismului și ideile unei mari părți a gânditorilor relevanți din domeniu, cu limitele inerente privind capacitatea de cuprindere a oricărui asemenea demers. În scurta *secțiune V. 2. 1.* sunt prezentați precursorii studiului științific al fenomenului naționalist precum Ernest Gellner, Emile Durkheim și Max Weber sau Hans Kohn. În continuare, în restul subcapitolului, sunt expuse și analizate principalele trei teorii/paradigme ale naționalismului.

Se cere a fi făcută o precizare distinctă față de modul în care m-am documentat și am elaborat acest *subcapitol IV. 2.* El se bazează în mare parte pe structura cărții lui Anthony D. Smith *Nationalism and Modernism* (1998), una din puținele lucrări (și în opinia mea cea mai relevantă) care se focalizează pe prezentarea și critica teoriilor despre naționalism. Totuși, din lucrarea lui A. D. Smith a fost preluat doar *tiparul/modelul de analiză*, și acesta îmbunătățit prin adăugarea ideilor proprii și ale unor autori cu publicații contemporane sau succedând-o pe cea a lui Smith (David Brown, David Miller, Sergiu Mișcoiu, Ted Robert Gurr, Allison Dundes Renteln, Dodeye Uduak Williams, Florian Bieber, Will Kymlicka, Liviu Neagoe, Allison Dundes Renteln). Din punct de vedere al *conținutului lucrării* toți autorii incluși în analiza lui Smith ale căror scrieri mi-au fost accesibile au fost lecturați în original, de la precursori la autori principali din cadrul fiecărei paradigme (Ernest Gellner, Benedict Anderson, Elie Kedourie, Rogers Brubaker, Eric Hobsbawm, Charles Tilly, Donald Horowitz, Walker Connors, Daniel Bell), adăugând în cadrul prezentării și analizei contribuții ale unor autori care se încadrau într-unul sau altul dintre curente dar și-au publicat lucrările după 1998 (Thomas Kamusella, Marius Turda, Will Kymlicka).

Revenind la prezentarea **capitolului IV**, *secțiunea IV. 2. 2.* prezintă definiții ale modernismului (clasic) – ca titlaturi alternative, instrumentalism și parțial situaționism – ca fenomen caracteristic modernității și declansat de evoluții istorice, economice, sociale și politice concrete și intenționate, folosind unui anumit grup/unei elite (naționaliști). De asemenea caracteristicile teoriei sunt contrapuse abordării etnicității pe care Rogers Brubaker o numește *substanțialistă* (1996, 15), care consideră realitățile naționale ca date, obiective, palpabile,

regăsită în percepțiile naționaliștilor și în lucrări istorice de popularizare. *Modernismul clasic* (în lucrare am folosit preponderent această sintagmă) a debutat ca orientare teoretică în anii 1950-1960 (unul din primele nume menționate fiind cel al lui Karl Deutsch), a ajuns la dezvoltarea maximă în jurul anilor 1980, a agregat în mod autonom domeniul studiilor naționalismului făcând să predomine, în cadrul acestuia, abordări teoretice și metode din cadrul științelor sociale

În continuare subcapitolul prezintă principalele versiuni ale teoriei moderniste:

- Industrializarea și modernismul, care subliniază rolul capitalismului, al economiei industriale, al pieții unificate și al sistemului educațional la crearea unei comunități de tip național (Ernest Gellner, 1983)

- Capitalismul, perspectivele marxistă și postmarxistă care percep de naționalism ca de o falsă conștiință, sau în funcție de utilitatea adusă în mod instrumental scopurilor acestora. Ca autor care a preluat inspirat ideile marxiste, Tom Nairn¹² (Smith 1998, 49-55) vorbește de un naționalism al periferiilor subdezvoltate, același model al dezvoltării inegale și teoriei dependenței fiind folosit și de Miroslav Hroch¹³ și Michael Hechter¹⁴ (Smith 1998, 56-58)

- Rolul statului, al administrației, instituțiilor, al armatei (controlului militar asupra teritoriului) în crearea națiunii, (potrivit lui Anthony Giddens¹⁵), preluarea de către acesta a funcțiilor unor structuri și asociații intermediare dispărute în procesul modernizării și naționalismul evaluat ca ideologie politică (Jean Breuilly¹⁶) sau rolul revoluțiilor în dezvoltarea nașiunilor (Charles Tilly, 2004)

- O perspectivă aparte găsim în lucrarea lui Rogers Brubaker, care refuză utilizarea în cercetare a termenului de națiune, considerând-o doar o categorie practică și nu de analiză *presupus/prezumat* doar de discursul nationalist, nu o entitate reală, palpabilă (Brubaker 1996, 3, 10). El propune ca substitute termenii "nationhood" și "nationness" (naționalitate, etnie). Relațiile interetnice și nașonalismul sunt, în viziunea sa, caracterizate de un „model triadic” stat-națiune (nașonalizator) – minoritate nașională – țară-mamă

- Thomas Kamusella (2020) percepe nașonalismul într-o versiune integristă, extremă a modernismului, în care elite manipulative și subordonează discipline precum etnologia, etnografia și lingvistica și controlează sistemul educașional pentru a impune o realitate de tip național.

- Mesianismul politic, prin Elie Kedourie (1993), care consideră că nașonalismul este echivalent cu, și se manifestă ca o religie/credinșă militant

- Tradișțiile inventate, pentru a substitui tradișii dispărute, ori preluând, prelucrând și înlocuind repere existenșiale istorice (Eric J Hobsbawm); sau crearea și existenșă comunitășilor imaginate, numite astfel pentru că depășesc sfera interacșionilor directe, ambele folosite ca baze pentru nașonalism

Subcapitolul IV. 3. este dedicat *primordialismului* și *perenialismului*. Dacă primul se referă din urmă se referă la caracterul esențial (de bază, fundamental) și organic al caracteristicilor etnoculturale. Cel de-al doilea are în vedere vechimea acestor caracteristici, și durabilitatea lor. Teoria, în cele două variante ale sale, apare ca alternativă la modernism. Ca abordare și metode, dacă în faza inițială sunt folosită istoria, geografia, etnologia/etnografia, ulterior se trece (și) la disciplinele și metodele științelor sociale (sociobiologie, psihologie, sociologie, psihologie socială). Meritul abordării este că expune limitările explicative ale modernismului, fără a reuși însă să-i ia locul

- *Primordialismul* are mai multe variante:

- Cel organic este numit astfel după naționalismul organic al lui Hans Kohn¹⁷ (conform lui Smith 1998, 146-147), care precedă dezvoltarea curentului modernist

- Primordialismul biologic, care îl are ca exponent pe Pierre van der Berghe¹⁸ (Smith 1998, 148-150), argumentează că etnia se bazează pe traiul în comun și căsătoriile endogame, rezultatul unui instinct firesc, care abia apoi dă naștere unei forme culturale sau lingvistice a comunității

- În cadrul primordialismului cultural, Eduard Shils¹⁹ (care afirmă că relațiile publice și civile din cadrul statului modern au ca miez legăturile primordiale familiale, religioase și etnice) – Smith 1998, 151 – Clifford Geertz²⁰ și Steven Grosby²¹ (Smith 1998, 152, 156-157) pun accentul pe primatul elementelor culturale specifice unei comunități, acestea fiind, potrivit celui din urmă, filtrate de indivizi prin intermediul unor *cogniții* care le dau măsura și importanța; Daniel Bell (1975), alt exponent important al primordialismului cultural, afirmă că afilierea etnică s-a dezvoltat în detrimentul celei clasiale iar curentul naționalist a fost unul care folosea politica și cultura pentru finalități comune, oferind aristocraților și maselor punți de legătură și comunicare și un sentiment al apartenenței comune

- *Perenialismul* se manifestă la rândul său în mai multe forme:

- Perenialismul continuității etnice (Joshua Fishman²²) – în Smith 1998, 59-61 – se referă la caracterul ancestral și imemorial al etniilor, însă acestea sunt privite ca fiind constructe istorice și sociale, și nu ca date organice; o acuzație posibilă ar fi aceea că acest curent nu face distincția între etnii și națiuni

- Perenialismul etnic contrapus națiunilor moderne, avându-i ca exponenți pe Walker Connor (1994) și Donald Horowitz (1995) se referă la continuitatea posibilă (dar nu necesară) între o etnicitate cu rădăcini vechi și relevanță în prezent; aceasta face dintr-o națiune, potrivit lui Connor (1994, 202) „cel mai extins tip de familie”

- perenialismul istoricilor include autori precum Samuel George Frederick Brandon²³, John Armstrong²⁴, Steven Grosby²⁵, Liah Greenfeld²⁶, John Gillingham²⁷ sau Adrian

Hastings²⁸ (în Smith, 1998, 167-168, 170-172); susținerile acestora se referă la aspecte mai concrete decât celelalte tipuri de perenialism (și relativ convingător argumentate), invocând existența unor structuri proto sau qvasi-naționale în țări precum Israelul sau Egiptul (începând cu antichitatea), Armenia, Georgia, Anglia saxonă a secolului XI sau cea anglo-norandă a secolulelor XIV-XVI sau Franța secolului XVI, care dețineau multe trăsături comune cu statalitatea națională modernă, inclusiv sub aspectul (până la un punct) al conștiinței de sine²⁹; relațiile acestor proto/qvasi-națiuni cu națiunile moderne poate fi una de continuitate sau de recurență.

Secțiunea V. 2. 4. prezintă ultima teorie majoră despre naționalism, constructivismul, considerată ca o sinteză între celelalte două. Avându-i ca exponenți susținători și exponenți pe Anthony D. Smith (1998), Ted Robert Gurr (1995), David Brown (2000), Sergiu Mișcoiu (2006) precum și Hugh Seton-Watson³⁰, Susan Reynolds³¹ (Smith 1998, 174-177). Curentul încearcă să genereze o punct de intersecție între continuitatea sau recurența unei tradiții etnoculturale și crearea crearea națiunii în perioada modernității, fără a reuși circumscrierea aceleia.

- Exponent al naționalismului cultural John Hutchinson³² accentuează dimensiunea rolul naționalismului culturală a națiunii, pe care o vede ca pe o manifestare recurentă, tradițională și care generează solidaritate organică în rândul membrilor acesteia, pe lman politic aceștia urmărind să creeze „un stat reprezentativ pentru comunitate ca aceasta să poată participa ca un egal în dezvoltarea cvilizației raționale și cosmopolitane”³³ – deziderat aparținând modernității (Smith 1998, 177-180).

- Angrenajul complex mit-simbol este elaborat conceptual de John Armstrong³⁴ inspirandu-se din modelul „istoriei pe termen lung” (conceptul de *longue durée*, folosit de Școala analelor din istoriografia franceză) și încercând astfel să fundamenteze un model de continuitate istorică pe perioade lungi, din ere pre-naționale. Simbolurile se construiesc prin opoziție și în interacțiunea cu ceilalți, oferind repere de comunicare nu doar în interiorul societății cât și între generații. Ele e bazeză si sunt justificate de mituri, angrenajul mai multor mituri construiind momente și elemente de identificare și continuitate. Modul în care aceste mituri ajung să se agrege nu este foarte clar, deși un motor de agregare l-a reprezentat religia, și nici felul în care frontierele dintre grupuri ajung să fie trasate (Smith 1998, 181-183, 185-187)

- Etno-simbolismul, varianta de constructivism propusă de Anthony D. Smith preia o parte din ideile lui John Armstrong și încearcă să fundamenteze o „legitimă duală” a națiunilor, revendicată din moștenirea/continuitatea etnică, pe de o parte, și din constituirea sistemelor politice pe de alta, începând cu secolele XVII-XVIII. Deși Smith introduce în cadrul procesului de formarea națiunilor două modele, în esență cel al naționalismului civic și a celui etnic, întrebările în privința cărora constructivismul nu se pronunță rămân și aici fără răspuns. Deși autorul prezintă două parcursuri, cu cronologie și evoluție diferită, nu se elucidează exact contextul, cauza și modalitatea exactă în care aceasta moștenite etnică e mobilizează și se agregă pentru a deveni o națiune (Smith, 1998, 188-196).

Ca unul din criticii cei mai virulenți ai constructivismului se manifestă Rogers Brubaker, care consideră că orientarea, devenită în opinia sa dominantă, s-a rutinat, și-a pierdut tăișul intelectual și a regreat la nivelul cunoașterii comune și a platitudinilor (Brubaker 2010, prefață XXV, 7-9).

Subcapitolul IV. 3. include provocările cu care se confruntă naționalismul în perioada contemporană, postmodernă. El începe cu citarea textului unei conferințe a cunoscutului istoric William H. McNeil³⁵ care afirmă ca naționalismul corespunde unei perioade bine delimitate din istoria Occidentală care se apropie de sfârșit (Smith 1998, 200-201). Abordările și criticile din acest final de capitol sunt multidisciplinare, chiar compozite, și în continuare le voi enumera pe scurt:

IV. 3. 1. Fragmentarea marilor și narrative naționale și dezvoltarea identităților hibride, pe fondul globalizării, migrației, marginalizării unor categorii.

IV. 3. 2. Genul social și națiunea. Problema disparității dintre contribuția femeilor la dezvoltarea naționalismului și națiunilor, sau reprezentarea lor simbolică ca mame/reproducătoare ale națiunii, și poziția concretă de care se bucură în cadrul societăților naționale. O altă provocare poate fi generată de tradițiile opresive față de femei din anumite comunități etnoculturale.

IV. 3. 3. Relația dintre liberalism și naționalismul civic, respectiv cel etnic, secțiune care dezbate separația artificială dintre naționalismul civic și cel etnic și conflictul, infirmat de un număr considerabil de argumente și contexte, dintre liberalism și naționalism. Principalul autor care contribuie la acest fragment, David Miller (2006, 535-537) spre deosebire de autorii multiculturaliști analizați în capitolul următor, se referă însă la naționalismul majoritar.

IV. 3. 4. Naționalismul ca set de credințe iraționale. Această viziune simplificatoare este dezbătută de către D. Miller (2006) și se analizează în ce context avertismentele incluse în ea trebuie luate în considerare.

IV. 3. 5. Analizează impactul complex al globalizării asupra naționalismului, relația dintre cele două concepte și realități în contextul unor evoluții precum revoluția tehnologică din TI/IT, migrația internațională și dezvoltarea organizațiilor regionale supranaționale precum UE, dar și existența unor tendințe de recul în cadrul acestora din urmă.

Capitolul se încheie cu o serie de concluzii referitoare la aceste seturi de provocări la adresa fenomenului naționalismului.

Capitolul V (cel mai voluminos al acestei lucrări) este focalizat pe viziunea referitoare la gestionarea diversității multiculturale a acestei lucrări. El cuprinde o parte de analiză din zona științelor sociale/stiinței politice, care se vizează la tipurile de naționalism în relația cu organizarea statului și relația dintre naționalismul civic și cel etnic (*subcapitolul V. 1*, David

Brown 2000), o parte de filosofie politică analitică care investighează relația dintre liberalism și naționalism (*subcapitolul V. 2.*, Yael Tamir 1993), o parte de teorie politică normativă care vizează chestiunea multiculturalismului din perspectiva identității și recunoașterii (*subcapitolul V. 3.*, Charles Taylor 1994). Restul capitolului, adică majoritatea paginilor, sunt dedicate modelului multiculturalismului liberal, elaborat și dezvoltat de către Will Kymlicka și colaboratorii săi într-o serie de lucrări (Kymlicka 1995a; 1995b; 2001; 2007; Kymlicka și Norman 2000). Acestea conțin și conținut discursiv și o serie de extinsă de tipologii cu recomandări de politici publice, plus o serie de aspecte problematice concrete legate de chestiunea multiculturalismului pe care am încercat să le supun atât testului coerenței logice cât și celui al realității (Spre final vom sunt prezentate critici ale unor autori diferiți la adresa multiculturalismului și răspunsurile lui Will Kymlicka la acestea). Capitolul se încheie cu o tipologie a gestionării diversității multiculturale îmbunătățită și dezvoltată de către autorul acestor rânduri.

Subcapitolul V. 1. David Brown (2000) analizează naționalismul civic și etnic și ajunge pe de o parte la concluzia că nu se poate vorbi de o diferență radicală între ele, ambele invocând elemente de interes rațional și de atașament emoțional/afectiv, sau de apel la noțiunea de datorie („familia biologică”, în cazul naționalismului etnic, și „familia matrimonială” în cazul celui civic, conform lui Maurizio Viroli Viroli³⁶ în Brown 2000, 35). În realitate statele au încercat să realizeze o combinație între acestea, după primele decenii ale secolului XX, când statul depășește faza sa hobbesiană și devine promotor al dezvoltării, al echității sociale și furnizor de servicii. În schimbul acestei „oferte”, comunităților etnoculturale minoritare li se cerea integrarea sub formă de asimilare (cel puțin parțială) în cultura majoritară. Acest model a ajuns să fie pus în discuție odată cu criza statului bunăstării din anii 1970. Acest lucru a însemnat o resuscitare a tematicii etninaționaliste și o (re)mobilizare a elitelor etnice minoritare marginalizate. Acest lucru a pus din noi într-o poziționare contradictorie/conflictuală naționalismul civic cu cel etnic, dar și cu reapărutul naționalism multicultural³⁷ (2000, 35-49).

În *secțiunea V. 1. 3.* Brown încearcă să demonteze distincția dintre un naționalism civic „bun” (contractual, voluntarist, rațional, îndreptat spre viitor) și unul civic „rău” (tradiționalist, organicist, bazat pe afecte/resentimentar, orientat spre trecut) care se bazează pe distincția introdusă de Hans Kohn³⁸, distincții în urma cărora naționalismul etnic ar lua de fiecare dată o formă iliberală/autoritaristă. Brown reușește să demonteze cu argumente și exemple elementele pe care se bazează această distincție (și concluziile ei), conchizând că naționalismul etnic tinde să devină autoritar doar dacă este exprimat de elite marginalizate și resentimentare (Brown 2000, 50-69).

Secțiunea V. 1. 4., prezintă criticile la adresa naționalismului multicultural agregate de D. Brown, care, în viziunea sa, 1) nu soluționează chestiunea identității la nivel de alegere individuală, pune probleme la nivel de 2) drepturi ale grupului (din perspectiva relațiilor individ grup, a distribuției puterii în interiorul acestora) și la cel al 3) distribuției resurselor, și 4) soluționează nesatisfăcător raporturile dintre majoritate și minorități (Brown 2000, 129-132).

Secțiunea V. 1. 5. ne introduce în analiza tipurilor de multiculturalism, care conform autorului sunt cel *coroprattist* (inspirat ca denumire de corporatismul de tip autoritar, elaborat conceptual de economistul Mihail Manoilescu și alții) suprareglementat de stat, rigid și foarte costisitor, și cel *pluralist* (inspirat de Michael Walzer³⁹, flexibil, activ mai ales în zona societății civile și deschis negocierii – Brown, 135-151).

Subcapitolele V. 2. și V. 3., deși diferite ca mod de abordare (ambele plasându-se însă în zona teoriei/filosofiei politice) introduc și dezvoltă două realități conceptuale și factuale distincte din zona naționalismului:

- Yael Tamir (1993) vorbește de naționalismul liberal, perfect compatibil cu apărarea și promovarea drepturilor și libertăților individuale. Pentru acestea contextul etnocultural (cu accent pe rolul culturii) reprezintă contextul în care indivizii evoluează și obiectul atasamentelor valorice și emoționale ale acestora.

- Charles Taylor (1994), printr-o incursiune creativă în zona istoriei ideilor politice, subliniază evoluția identității ca deminiate individuală și apartenență culturală, accentuează efectele detrimentală pentru indivizi ale nerecunoașterii/lipsei de respect față de aceștia și ridică (înainte de Will Kymlicka) problema lipsei de neutralitate etnică a statului, sugerând că aceasta necesită unele remedii.

Subcapitolul V.4. prezintă contribuția extensivă și relevantă a lui Will Kimlika în privința multiculturalismului și evoluția acesteia în timp. Voi prezenta-o aici foarte sumarizat, elementul central al problemei fiind că, din punct de vedere al cetățeniei liberale, *lipsa de neutralitate etnică a statului* (exprimată prin limbă oficială, drapel, însemne, sărbători naționale, tradiții celebrate) *trebuie compensată* la nivelul membrilor comunităților etnoculturale minoritare, iar aceștia, putând exercita acele particularități ale identității lor doar împreună, au nevoie de o extindere a acestei compensări în formă de recunoaștere a lor (limbă, religie, cultură, tradiții) *în spațiul public*.

Kymlika se referă la trei tipuri principale de comunități etnoculturale (dincolo de tipologii mult mai extinse și nuanțate), minoritățile naționale (legate de un anumit teritoriu și cel puțin parțial echivalabile, conform autorului, națiunilor), popoarele indigene (similare din multe puncte de vedere primelor, dar influențate în evoluția și caracteristicile lor de un context și o istorie diferite) și minoritățile etnice (în special imigranții).

Iată unul din modelele de măsuri/„bune practici” (elaborat de Will Kymlika împreună cu Keith Banting și propus de Kymlika în volumul său din 2007, 66-74), pe care autorul le are în vedere pentru fiecare din aceste categorii:

- *Minorități naționale/substatale:*

1) autonomie teritorială de tip federal sau quasi-federal

- 2) statut oficial al limbilor minoritare, fie la nivel regional fie la nivel național
- 3) acordarea de garanții ale reprezentării în guvernul central sau în cadrul curților constituționale
- 4) finanțarea publică a studiilor la nivel universitar/scolilor și mass-mediei în limbile minoritare
- 5) recunoașterea constituțională sau parlamentară a „multinaționalismului”
- 6) acordarea personalității juridice internaționale la diverse niveluri pentru minorități (de exemplu dreptul regiunilor minoritare de a fi reprezentate în organismele internaționale, de a semna tratate, de a avea propriile echipe sportive reprezentative etc)

- Popoare indigene:

- 1) recunoașterea drepturilor/titlurilor de posesiune la propriul teritoriu
- 2) recunoașterea drepturilor de autogovernare
- 3) respectarea tratatelor istorice semnate de state cu ei/semnarea unor noi tratate
- 4) recunoașterea drepturilor culturale (legate de limbă sau ocupații precum vânătoarea/pescuitul)
- 5) recunoașterea legilor cutumiare
- 6) acordarea de garanții privind recunoașterea/consultarea acestora în cadrul guvernământului central
- 7) statuarea constituțională sau legislativă a statutului distinct al popoarelor indigene
- 8) sprijin pentru/ratificarea instrumentelor internaționale privind drepturile indigenilor
- 9) discriminare pozitivă pentru membrii comunităților indigene

- Minorități etnice/grupuri de imigranți:

- 1) statuare constituțională, legislativă sau parlamentară a multiculturalismului, la nivel central și/sa regional sau municipal
- 2) adoptarea multiculturalismului în curricula școlară
- 3) includerea sarcinilor de reprezentare a/sensibilizare față de diversitatea etnică între sarcinile mass-mediei publice și ca condiție de acordare a licenței pentru instituțiile media privată

4) acordarea de excepții față de codurile vestimentare, legile obligatorii de repaos duminical (fie prin legislație fie prin decizii juridice)

5) acceptarea legală a dublei cetățenii

6) finanțarea organizațiilor grupurilor etnice pentru a sprijini activități culturale

7) finanțarea educației bilingve sau a învățării limbii materne

8) discriminare pozitivă pentru grupurile dezavantajate de imigranți

[9] (propusă de unii autori, dar percepută ca fiind problematică de către Banting și Kymlicka) acceptarea unui număr mare de imigranți ca rezidenți permanenți și viitori cetățeni]

Secțiunea V. 4. 3. analizează în detaliu un set de politici publice propuse de multiculturalism care sunt percepute ca fiind potențial problematice. Dincolo de prezentarea critică făcută textului autorilor, încerc să trec dincolo de aceasta analizând-o nu doar din punct de vedere logic/conceptual, cât și comparând modelele/viziunile acestora cu realitățile la care se referă și cu evoluția lor. Este vorba, în cadrul acestei secțiuni, de a) federalism și drepturile minorităților naționale, b) aplicarea drepturilor minoritare în cazul popoarelor indigene, c) drepturile lingvistice și limitele lor, d) drepturile religioase ale minorităților – în cadrul sistemului educațional, în dreptul familial și raportate la egalitatea de gen, e) multiculturalismul, integrarea și populația de culoare.

Secțiunea V. 4. 5. Prezintă critic principalele obiecții, la nivel teoretic sau practic, principial sau al realității, la adresa multiculturalismului (în completarea demersului deja prezentat în acest sens al lui David Brown), asupra căruia voi revin în ultimul capitol al lucrării.

Subcapitolul V. 5., în secțiunea V. 5. 1. prezintă o tipologie – folosind ca model o prezentare tipologică a lui Chandran Kukathas (2006, 581-595), completată cu elemente preluate de la David Brown (2000, 135-151) și Abraham, Bădescu și Chelcea – completată, dezvoltată și exemplificată extensiv de mine (de la 6 categorii la 8, și de la 14 pagini la 61-62), referitoare la modalitățile existente de gestionare a diversității multiculturale. Cele opt elemente acestea sunt:

- Soluția drepturilor diferențiate – multiculturalismul liberal
- Soluția cosmopolitanismului
- Varianta multiculturalismului corporatist
- Varianta multiculturalismului pluralist – diferență și toleranță
- Tolerarea/toleranța radicală
- Democrația deliberativă în societățile multiculturale

- Comunități și drepturi concrete extinse, în absența recunoașterii simbolice
- Dimensiunea internațională a drepturilor minoritare

Capitolul VI este cel dedicat integral unei critici radicale (și consider abundent și corect din punct de vedere logic argumentate) a stadiului și economiei cunoașterii în domeniul nașionalismului, mai exact al definițiilor și teoriilor explicative despre națiune și nașionalism. Coroborat cu Anexa 2 (care include 50 de definiții, 49 preluate), acesta evidențiază cred cât se poate de clar că:

1) Nu există o definiție universal-valabilă, de tip lexicografic (care să corespundă cerințelor logice și științifice existente în cazul unei definiții) a nașionii (dar nici a unor concepte relaționate precum nașionalismul, nașionalitatea, etnia).

2) Niciuna din cele trei teorii principale din domeniu nu este exhaustivă, completă/dominantă explicativ, pentru a putea fi considerată *teoria nașionalismului*.

Pentru a remedia acest deficit la nivelul cunoașterii teoretice, am întreprins următorii pași:

- Am elaborat și propus o serie de definiții, am prezentat avantajele și dezavantajele lor. inițiind și demersul de testare și falsificabilitate legat de ele. Acestea sunt următoarele:

1) *O nașionie* este o comunitate identitară etnoculturală sau transecțională bazată pe experiențele unui trecut comun, dezvoltând o relație de durată și specială cu teritoriul de locuire, cu instituții proprii dezvoltate, care a ajuns sau aspiră în mod întemeiat la statalitate, sau la unirea cu/alătuarea la un stat deja existent.

2) *O nașionalitate* poate fi: a) o nașionie fără un stat propriu; b) o comunitate identitară etnoculturală dezvoltând o relație de durată și specială cu teritoriul de locuire, cu instituții proprii dezvoltate care trăiește în afara țării-mamă, (parțial sinonim cu diasporă); c) aspectul specific legat de apartenența la o comunitate etnoculturală identitară cu instituții proprii dezvoltate care caracterizează cetățenii unui stat. Semnificațiile a și b sunt, cel puțin parțial, sinonime cu sintagma minoritate nașională.

3) *Etnia* (sinonimă cu minoritatea etnică) reprezintă o comunitate identitară etnoculturală, unitară sau fragmentată, dezvoltând o relație de durată și specială cu teritoriul de locuire sa stabilită pe acesta prin migrație recentă, cu un sens al apartenenței mai puțin conștientizat și/sau cu instituții comunitare mai puțin dezvoltate.

4) *Nașionalismul* este un curent de gândire (și uneori un mod de acțiune) care caracterizează membrii unei comunități sau o parte a acestora, incluzând idei, valori, credințe și adesea practici aferente acestora care au legătură cu originea, identitatea și modul de funcționare al membrilor acelei comunități și se manifestă la nivel de auto si heterodefinire. El are un rol

revendicat din tradiții, și funcții instrumentale și identitare pentru componenții grupului în cauză, particularizându-i și diferențiindu-i de membrii altor colectivități și adesea realizând o legătură între trecutul, prezentul și viitorul comunității.

5) *Comunitatea etnoculturală*: un grup caracterizat de trăsături comune, care pot să fie obiective (heterodefinire): fizice (rasă, etnie, origine ori teritoriu) și socio-culturale (limbă, religie, cultură) sau percepute/manifestate de membrii acestuia (autodefinire): reprezentarea istoriei sau mituri fondatoare comune, mobilizarea membrilor, percepția ca fiind diferiți de ceilalți.

- Am formulat o serie de propuneri și sugestii legate de abordările teoretice și de cercetare în condițiile lipsei unei paradigme dominante în domeniu.

- Am subliniat câteva concluzii secundare de natură diversă rezultate din procesul extensiv de revizuire a literaturii, referitoare la:

- relevanța relativă/caracterul orientativ al distincției dintre naționalismul civic și cel etnic și însemnătatea aceleia dintre naționalismul liberal și cel iliberal

- nevoia reintegrării cercetărilor despre naționalism în corpul științelor sociale, prin intermediul aplicării unei abordări accentuat interdisciplinare

- perspectivele promițătoare ale aplicării abordărilor identitare în studiul naționalismului

Lucrarea se încheie cu secțiunea (sumarizată) de **concluzii** și cu două **anexe**. Prima prezintă un sinopsis al terminologiei, conceptelor și tipologiilor privind comunitățile etnoculturale, naționalismul și multiculturalismul și a modului în care au evoluat acestea pe parcursul lucrării, iar cea de-a doua 50 dintre definițiile (explicațiile cu valență de definiție) ale națiunii prezentate în lucrare (folosite coroborat cu critica teroriei din capitolul VI).

Sper ca acest rezumat, pe alocuri detaliat și în alte părți voit eliptic, va reuși să-și îndeplinească scopul și să îndrepte curiozitatea celui care îl citește spre parcurgerea lucrării, atât cât se mai pot citi lucrări de 600 de pagini, indiferent de ce ar conține ele, în A. D. 2021. Sau, măcar, a unor părți din aceasta.

NOTE:

¹ Robertson, David. 1976. *A theory of Party Competition*. London and New-York: Wiley. Robertson propune o soluționare pentru dezbateră, inițiată anterior, legată de problemele importante de pe agenda politică și a partidelor care sunt poziționale (permite situarea pro sau contra lor, și ar putea fi reprezentate pe o axă stânga-dreapta) și cei care au o semnificație/valență în sine și niciun actor politic rațional (în sensul Teoriilor alegerii raționale) nu s-ar plasa/manifesta împotriva lor ("valence issues") – precum combaterea corupției sau menținerea păcii. Potrivit lui Robertson toate chestiunile de pe agenda politică au o semnificație în sine/sunt "valence issues", și niciun partid politic nu s-ar poziționa pentru sau împotriva lor (în funcție de problema concretă). Astfel, niciun partid nu va afirma că dorește creșterea taxelor. Prin urmare problema va fi accentuată (în mod repetat) de către partidele care urmăresc scăderea lor (cele de dreapta), iar cele care au în plan o majorare a acestora (cele de stânga) o vor menționa puțin sau deloc, insistând în schimb pe relevanța protecției sociale (rezultat al măririi taxelor). Plasarea pe o axa/un continuum (sau mai multe, dar nu este aici locul să intrăm în detalii) stânga-dreapta s-ar putea face, simplificând, prin 1) identificarea poziționărilor specifice stângii și dreptei (derivate din valorile promovate de ideologiile corespunzătoare) și 2) numărarea apariției lor în documentele partidelor (programe, manifeste electorale, discursuri etc). Conform lui Ian Budge 2006, 424-426)

² Nairn, Tom. 1977. *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. London: New Left Books, 97-98 (în Smith 1998, 49)

³ Tilly, Charles (ed.). 1975. *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton NJ: Princeton University Press, 6 (în Smith 1998, 76)

⁴ În volumele Kymlicka 1995a, 1995b, 2001, 2007, Kymlicka și Norman (eds.) 2000

⁵ Incluzând și combinând idei preluate de la Dorel Abraham, Ilie Bădescu și Septimiu Chelcea (1995), precum și din David Brown (2000).

⁶ Astfel, națiunea este definită de către mine ca „o comunitate identitară etnoculturală sau transecțională bazată pe experiențele unui trecut comun, dezvoltând o relație de durată și specială cu teritoriul de locuire, cu instituții proprii dezvoltate, care a ajuns sau aspiră în mod întemeiat la statalitate, sau la unirea cu/alătuarea la un stat deja existent.”

⁷ A se vedea în continuare 344-349. din lucrare.

⁸ Linz, Juan José; Stepan, Alfred. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, East Africa and Post-Communist Europe*, Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, conform lui Zellner, Wolfgang. 1999. *On the Effectiveness of the OSCE Minority Regime. Comparative Case Studies on the Implementation of the Recommendations of the High Commissioner on National Minorities of the OSCE*. Hamburg: Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik

⁹ Capitolul reprezintă varianta revizuită și adăugită substanțial a celui introdus în lucrarea de diploma *Configurații conflictuale în relațiile interetnice – teorii și modele*, coordonatori Vasile S. Dâncu și Istvan Horvath, susținută în cadrul Facultății de științe politice în luna iulie 1996 (punctată cu nota maximă).

¹⁰ Moscovici, Serge, 1961 (ediție nouă, revizuită, 1976): *La psychanalyse, son image, son public*. Paris: Presses Universitaires de France, capitolul 1, conform lui Neculau, Adrian. 1992. „Reprezentările sociale – A New Career”, *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”*, Iași, 1992, preluat de Abraham, Bădescu, Chelcea 1995, 287-288

¹¹ Acest capitol reprezintă varianta revizuită și adăugită substanțial a celui introdus în lucrarea de diploma *Configurații conflictuale în relațiile interetnice – teorii și modele*, coordonatori Vasile S. Dâncu și Istvan Horvath, susținută în cadrul Facultății de științe politice în luna iulie 1996 (notată cu nota maximă).

¹² Nairn, Tom. 1977. *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. London: New Left Books,, conform lui Smith 1998

¹³ Hroch, Miroslav. 1985. *Social preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press

¹⁴ Hechter, Michael. 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. London: Routledge and Kegan Paul

¹⁵ Giddens, Anthony. 1985. *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press, conform lui Smith, 1998

¹⁶ Breuilly, John. 1993 [1982] *Nationalism and the State*, 2nd edition, Manchester: Manchester University Press, conform lui Smith 1998

- ¹⁷ Kohn, Hans. [1944] 1967a [1944] *The idea of Nationalism*, 2nd edition, New-York: Collier-Macmillan; Kohn, Hans. 1967b *Prelude to Nation-States: The French and German Experience, 1789-1815*, New York: Van Nostrand
- ¹⁸ van der Berghe, Pierre 1978. "Race and ethnicity: a sociobiological perspective", *Ethnic and Racial Studies*, 1, 4, 401-411; van der Berghe, Pierre. 1979. *The Ethnic Phenomenon*, New York: Elsevier; van der Berghe, Pierre. 1995. "Does race matters", *Nations and Nationalism I*, 3, 357-368
- ¹⁹ Shils, Eduard. 1957. "Primordial, personal and sacred civil ties", *British Journal of Sociology*, 7, 13-45
- ²⁰ Geertz, Clifford. 1973. *The interpretation of Cultures*, London: Fontana
- ²¹ Grosby, Steven. 1994. "The verdict of history: the inexpugnable tie of priordiality – a reply to Eller and Coughlan", *Ethnic and Racial Studies*, 17, 1, 164-171
- ²² Fishman, Joshua. 1972. *Language and Nationalism: Two Integrative Essays*, Rowley MA: Newbury House; Fishman, Joshua. 1980. "Social theory and ethnography: neglected perspectives on language and ethnicity in Eastern Europe", in Sugar, Peter (ed.) *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*, Santa Barbara CA: ABC-Clio, 69-99
- ²³ Brandon, Samuel George Frederick. 1967. *Jesus and the Zealots*, Manchester: Manchester University Press
- ²⁴ Armstrong, John. 1982. *Nations before Nationalism*, Chapel Hill NC: University of North Carolina Press; Armstrong, John. 1992. "The autonomy of ethnic identity: historic cleavages and nationality relations in the USSR, in Motyl, Alexander (ed.) *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities*, New York: Columbia University Press, 23-44
- ²⁵ Grosby, Steven. "Religion and nationality in antiquity", *European Journal of Sociology*, XXXII, 229-265
- ²⁶ Grenfeld, Liah. 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge MA: Harvard University Press
- ²⁷ Gillingam, John. 1992. "The beginings of English imperialism", *Journal of Historical Sociology*, 5, 392-409
- ²⁸ Hastings, Adrian. 1997. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press
- ²⁹ Un exemplu interesant, dar de Florian Bieber (2020, 33-34), care îl citează pe Nicholas Tackett (2017. *The Origins of the Chinese Nation: Song China and the Forging of an East Asian World Order*. Cambridge: Cambridge University Press) îl constituie China dinastiei Song (960-1279)
- ³⁰ Seton-Watson, Hugh. 1977. *Nations and States*, London: Methuen
- ³¹ Reynolds, Susan. 1983. "Medieval *origines gentium* and the comunity of the realm", *History*, 68, 375-390
- ³² Hutchinson, John. 1987. *The Dynamcs of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*, London, Allen & Unwin, 12-17; Hutchinson, John. 1994. *Modern Nationalism*. London: Fontana, capitolul 3
- ³³ Idem 1987, 12-13
- ³⁴ Armstrong, John. 1982. *Nations before Natioalism*, Chapter Hill NC: University of North Carolina Press, 4, 7-9, capitolul 2
- ³⁵ McNeil, William. 1986. *Polyethnicity and National Unity in World History*, Toronto: University of Toronto Press
- ³⁶ Viroli, Maurizio. 1995. *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*. Oxford, Clarendon Press, 118
- ³⁷ Trebuie precizat că David Brown (2000) este unul dintre puținii autori care nu privește multiculturalismul ca ceva diferit și separat de *mainstreamul* naționalismului, ca o fprmă distinctă de corpul principal al acestuia, cum o fac alți autori, inclusiv cei care se manifestă critic la adresa lui. El îl privește ca pe o evoluție firească în corpul curentelor naționaliste, cu avantaje și dezavantaje. Un alt lucru interesant de semnalat este faptul că, deși criticile lui Brown la adresa multiculturalismului în forma prezentată de Kymlicka sunt destul de originale și mai ales extensive, iar cel din urmă răspunde pe larg după anul 2000 la multe dintre criticile care i-au fost adresate, nu se referă nicăieri, niodată (din câte am la cunoștință) la cele aduse de David Brown. Numele acestuia nu este pomenit.
- ³⁸ Kohn, Hans. 1944. *The Idea of Nationalism*. New York: Macmillan; Kohn, Hans. 1962. *The Age of Nationalism*. New York: Harper & Row
- ³⁹ Walzer, Michael. 1995. "Pluralism: A Political Perspective", în Kymlicka, Will (ed.) *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press